

דְּמוּת רִשְׁוִי

„אלהי אָבִי — לא אני תחילת הקדושה, אלא מוחזקת ועומדת לי הקדושה, ואלהותו עלי מימי אבותי“.
(רשׁוֹי, שמות ט״ו, ב׳).

זה האיש רשׁוֹי נבלע בדמו וחיייו של עם־ישראל באהבה רבה ותמה; ומתוך ערפלי־הדורות תזרח אלינו דמותו באור־יקרות. ההיסטוריה לא דאגה להנחילנו את תמונתו, למען נראה את פניו ונדע את ארשתם, וגם האמנים בעלי הדמיון לא טרחו לציירו כראות עיני רוחם, כשם שעשו לרמב״ם. אבל גם בלי תמונה ובלי ציור־ציירים, ידוע נדע את רשׁוֹי ודמותו חיה בלבנו. פי דמותו היא יותר מתמונה, כשם שהוא עצמו יותר מאיש בתולדותינו.

כל תמונה מצמצמת, ודמותו של רשׁוֹי אינה ניתנת להצטמצם. כל איש מורכב מאור וצל, משבת וחול, מטוב ורע, ואילו רשׁוֹי נטהר ונזדכך מפל התרכבות הקשות ומפל אבק־הקרב של אנשים סובלים ונלחמים. בענוות־נפשו הגדולה ובחסידות־רוחו הנפלאה התגבר בחייו על כל הנפתולים והצללים, וברבות הימים והתקופות נמחו כליל כל הסימנים החולפים של ה„בשר־ודם“ שבו וכישות רוחנית טהורה ונעלה התרומם מעל השטח ובחסד וברחמים, באהבה ובחנינה ירחף על כנסת ישראל כ־יונה המרחפת על הקן“.

משל זה, של יונה, משלו הוא, פי מפל העופות חביבה היתה עליו היונה, זו המסמלת את הרוך ואת התום.

ואם ר' יהודה הלוי נקרא ל־ב־יִשְׂרָאֵל, והרמב״ם — שְׁכַל־יִשְׂרָאֵל, אפשר לקרוא לו לרשׁוֹי — תוֹם־יִשְׂרָאֵל.

כל התום, שיש בחכמים חסידים, הרואים את סוד־הגבורה ולבם מתמלא ענווה, בו מצא את תיקונו. וכל התום, שיש בלב העם הפשוט והתמים, הרואה דברים בלתי־מובנים ולבו מתמלא חרדה ויראת ה', בו מצא את תיקונו.

פחיו ומפעלו נטשטשו הגבולים ונמחקו ההבדלים בין הגדולים ובין העם. הוא היה בעת ובעונה אחת גם בא־כוחם של המלומדים והחוקרים, שתעודתם להורות את העם דעת, וגם בא־כוחם של ההמונים הרעבים והצמאים לדבר־ה' והנושאים עין לחכמים.

לפיכך היתה גדולה כל־פך ענוותו.

כאחד מן העם עמד ביראת־הקודש לפני שערי החכמה שנפתחו לפניו. וכאחד מן המפרשים הגאונים שלנו עמד לפני סוד הדעת והשגת־האלהות של נותני־תורתנו.

הוא ביטל את רצונו מפני רצונם של אחרים, גדולים וראשונים, מניחי יסוד ויוצרי תרבות עם. ואת כל אור־אישיותו הבליע באורם של אחרים.

אלה שביקרוהו וביקשו פגמים בו אָמר בתמיהה: רא־נא אדם המסתפק בקטנות. די לו בפירושים לדברי זולתו ובביאורים לפסוקים שפסקו אחרים. אבל היכן יצירתו הוא המקורית? היכן הבנין אשר בנה הוא? מה השקפת־עולמו הוא? מה מתנו הוא? פי מעולם לא טרח אפילו לכתוב מבוא או הקדמה לספרים, ספרי התנ"ך וספרי התלמוד, אשר באר, כדרך שעושים מפרשים ומבארים שיש להם תכנית משלהם ושאיפה משלהם. הוא לא ביקש את הענין בשלמותו וכללותו, אלא הלך צעד אחר צעד בעקבות הפסוקים והמלים, בעקבות המאמרים והניבים. עצים ישנם ולא יער.

ולא ראו המבקרים האלה את כל גודל־נפשו ועומק־חכמתו של זה שהיה "רק" מפרש "ורק" מבאר.

לא כל מפרש, שהוא חוקר בטבעו, ולא כל מבאר, שהוא מבקר במהותו, מוכן ומזומן להקריב קרבן שכזה ולהסתפק בפירושי מלים ובביאורי פסוקים או אפילו בדרש־מדרשות.

כל אדם, וביחוד סופר וחוקר, יש לו זחיחות דעת, והוא מתאווה אֶז להאמין בלבו שהוא מרכז היצירה, שבשבילו קיים העולם, וביחוד העולם אשר יצר בדבריו הוא. ורק גבורי-רוח, שמעטים כמותם, יודעים את סוד הפניעה למשהו נעלה יותר ואדיר יותר. והם מתהלכים בדממה ונכנסים בחרדת-קודש להיכל השירה והחקירה, לא לכהן-פאר, כי אם לשרת-בקודש.

רש"י היה מאותם המעטים בגדולי-הרוח, שהיה מוכשר להבליע את כל ישותו המזהירה בישות הגדולה והעמוקה של האומה. הוא היה סמל הענווה והתום. ולא רצה לכתוב חיבורים משלו, שיוסיפו עוד ספרים על תלי הספרים. תחת זה בחר לו מלאכה יותר "פשוטה": לפרש ולברא את כתבי-הקודש והתלמוד, אלה שני מעיינות החיים והיצירה של עם-ישראל.

הוא רָאָה את כל העושר הענקי שיש בספרים אלה, עושר המתחנן להתגלות ולהעשיר את העם והוא גם רָאָה את כל העם, הרעב לדבר-ה' ואינו מקבלו ואינו יודעו.

גם בתקופתו, במאָה הי"א בצרפת, כבר הכתה ההתבוללות שרשים עמוקים בחיי עמנו. העברית נזנחה ונעשתה לשון קודש. ולשון-החיים נעשתה הצרפתית. ועד כמה גדולה היתה ההתבוללות הלשונית יוכיחו ה"לעזים", כשלושת אלפים במספר, הנמצאים בפירושי-רש"י עצמו. המפרש-המורה הגאוני הכניס מלים לועזיות לתוך פירושו העברי, כדי שיהיו מובנים הדברים בלי כל ספק לאלה שרחקו מן העברית וגם כדי לכבוש את המלכה בביתה. תחת אשר תשתכח הלשון העברית מן האומה וישארו רק ניבים בודדים שלה בתוך הלשון הזרה הצרפתית, כדי שיוסף לה נופך יהודי, בחר בדרך השניה, שיש בה הרבה חכמה לאומית ופדגוגית פֶּאֶחַת: הוא הכניס מלים וניבים מתהלכים מן הלשון הזרה, כדי שיתבוללו הם בלשונו ולא תתבולל לשונו בהם.

וחכמתו זו עמדה לה ללשונו שלא תשתכח ועמדה להם ליהודי צרפת שלא יזנחנה.

ולא רק לדורו של רש"י וליהודי צרפת באותה תקופה עמדה

זכות לשוננו. עד היום אָנו שואבים מסגנונו הפהיר והזך של רש"י חיות ורעננות, פשטות ובהירות.

הוא כמפרש ומבקר ברוך־יה ידע לגלות את המאור שבתורה. הוא ידע לבאר מקומות סתומים ובלתי־מוכנים וליישר הידורים במקראות־סבך, ויחד עם זה ידע והשפיל לתת את דבריו בצורה כל־כך מענגת ובלשון כל־כך קלה ונעימה, עד שלימוד־התורה־ והתלמוד נהפך מלימוד־חובה ללימוד־חיבה.

טיוליו בדקדוק והערותיו המבריקות במדרש, שיחותיו המלטפות בחיבה וביאוריו הקולעים למלים — יש בהם כל־כך הרבה חן וחסד, עד שהלומד נעשה קורא, ולבו מתמלא אהבה והערצה לזה המבקר־המפרש־הידיד, המוליך אותו ביד־אמונים בדרך תורה וחכמה.

הוא בורך באותה מידה של משורר־מבקר, העושה אותו שותף למעשי־היצירה, שאותם יבאר ויבקר. לא מן החוץ, אלא מן הפנים יסתכל בנושאי־בקרתו ודרך חיבה ודבקות יחדור לפני ולפנים של הפסוק, של המאמר, של הניב, של המלה. יש בו מידה זו של רכות, הנכנסת אל לב הזולת, ועושה אותו חסיד אוהב. לשוננו — לשון ענווה. וחביב עליו בנין קל. „כך היא ענייתם של חסידים“, אומר הוא. ענייה מלשון תשובה. וכן במדרשים היה מואס את אלה ה„עבים פשקים“ ובוחר באלה אשר „פמשי דקים“.

הוא הרגיש בכל רמ"ח אבריו את המהות הפנימית של היצירה העתיקה, הוא טעם את הטעם הפמוס בצמצום התנ"כי, הנושא אתו סמל, הוא נתעורר כהתעורר מיתרי כנור לקראת יד המנגן. והסיפור התמים והחרוץ של פתבי־הקודש נאחו בנימי נפשו וסגנונו והמקור עם הפירוש נתאחדו ונתלכדו ליצירה אחת ומאוחדת, שלמה ומחוננת. ומימי הילדות ועד ימינו ילוונו הזיווג המבורך הזה ששמו בישראל: „חומש ורש"י“.

פי מי מאתנו לא יזכור את מתק הנגינה של „ואני בבואי מפדן“? שלוש המלים הקצובות של המקרא נתפשטו ונתרחבו.

ולתוך אותיותיהן נתפנסו עולמות שלמים, עולמות מלאי יופי וגעגועים. יעקב הרחוק והגוסס בארץ מצרים נתקרב פתע־פתאום אלינו ונעשה אֶבִּינו. בדבריו ליוסף, בלשוֹן־הרצאתו של רש"י, נתגלה אבי כולנו. ואהבתו לרחל, רחל אמנו, זו שהיתה כוכב־חיינו, נתלקחה שוב ברגע האחרון לחיינו. ואהבתו ליוסף יקירו נתגלגלה ונעשתה לאהבת־האֵב הכללית והנצחית. כך דיבר אֵב לפני אֶלפי שנים וכה ידבר בעוד אֶלפי שנים. והדברים נוטפים אגלי־תנחומים. וקל ללב וטוב לנפש. ובאצטגנינות של רש"י, זה הרואה למעמקים, רָאָה יעקב את הימים הבאים, עת יגלה בבווראדן את בניו, תהא רחל עזרה להם, היא תהיה „יוצאת... על קברה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים“. וכאן באים הדברים הנוגעים עד הלב: קול ברמה נשמע, נהי בכי תמרורים, רחל מבכה על בניה.

בדרכים פאלה קנה רש"י את הלבבות העורגים והנכספים של בני־ישראל במשך דורות. הוא כאילו וויתר על חלקו המקורי בביאור ובקורת, אבל לאמתו של דבר השיג יותר, הרבה יותר, מפל מפרש אחר. הוא וויתר על חיי־שעה וזכה לחיי־נצח. פי דבריו התמימים ולשונו החסודה, שהיא בבואת נפשו הזפה, נבעו ממקור־העם, ואליו שבו.

הוא ידע, פי היחיד אינו אלא חלקו ומשרתו של הכלל ועד כמה שנשמת הכלל משתקפת בחייו ומפעלו של היחיד יש בו כוח לעמוד ולזכות לאורך־ימים.

והוא, זה היחיד שביחידים, הקשיב להמיית נפשו של העם, תפס את המנגינה היסודית בנשמתו ונאחז בה. ובה התנגן פירושו. ובזכותה נעשה זה הפירוש נחלת העם לעולם ועד.

ומה גאוני היה חושו של רש"י בהערכת דברים ואנשים אפשר לראות מההבדל היסודי שיש בין פירושו לתנ"ך ובין פירושו לתלמוד.

בפירושו לתנ"ך הוא לירי יותר ודרשני יותר. ואפילו במקומות ברורים, כשאין צורך לבאר מלים, פי קלות הן, הוא

מרשה לעצמו להשתעשע קצת במדרש־פסוק ובישיחת־חכם, למען הקל את משא־הקיצור־והצמצום של הביטוי התנ"כי ולעשותו שווה לכל נפש. הנשימה נעשית יותר קלה ובין השיטין הוא זורע זרעוני שירה ושיחה, היסטוריה ומחקר.

ואילו בפירושו לתלמוד הוא דייקן וצמצמן. יודע הוא, כי על קרקע ההלכה דורכות רגליו ויש לצקת צורות חוק ומשפט לעם המבקש אורח־חיים בתלמודו.

כאן הוא מבאר יותר ממבקר, כי ראשית, יש לתרגם מלשון ארמית ללשון עברית; ושנית, יש פה תפיסה אחרת של תקופה אחרת, יותר מאוחרת ויותר מודרנית. לשון המשנה לשון חכמים היא, חכמים שעינם פקוחה ודעתם מפוכחת. אין עוד מושגים קדמונים היונקים מן המיתוס, אין עוד העוז הראשוני של נביאים חוצבי להבות אש. בתנ"ך בוערת אש הסנה, שם מתגלגל רעם סיני, ואילו במשנה ובגמרא שולט השכל המבוגר של אומה אשר עברה באש ובמים של חורפן וגאולה וחורפן, של עם אשר ידע חיי־מדינה עצמיים וכבר למד ליצור לו כלים חדשים שיעמדו לו בחייו הארוכים, גם בלא ארץ ובלא חיים עצמיים מדיניים.

ורש"י, המאור הנאמן המלווה את יצירת העם בכל דרכיה, יודע בעומק־חושו להסתגל ללשון החדשה ולתפיסת־העולם החדשה — והנאמן באמן.

כן בנה את בנינו. לא בתים מיוחדים הם העומדים מן הצד ורוצים לקנות לעצמם זכות ראשונה ויחידה של „אני ואפסי עוד“, כי אם לבנים ואריחים שהונחו והתכנסו לתוך חומות הבנין של האומה.

כדם הנוזל בעורקים, פרוח־החיים המפעמת את כל הגוף, כן משתלבים פירושי־פסוקיו של רש"י, מדרשיו ושיחותיו, ונעשים עצם מעצמה, ובשר מפשרה של יצירת־ישראל הנצחית.

כל מקום קשה ועמוק בתלמוד, כל מקום מעורפל ומסופך בתנ"ך מתבהר ומזדהר מאור־גאוונו של רש"י הפשטן והישרן, השלם והתם.

ומפל דבר־אמת וברק־יופי שבכתב־הקודש ובתלמוד ניתזים
ניצוצות המציתים את פירוש רש״י. השפעה הדדית היא, של
היצירה והיוצר. זהו זיווג־ברכה.
ובזכות ההתלפדות הזאת, של הפרשן הגדול עם היצירה
הגדולה, זכה רש״י לחיי־עולם.
ובזכות אהבתו הגדולה לאלהים ולבניו זכה להעשות המורה
לדורות.

והאיש התם, שהכניע את עצמו תחת הירושה הגדולה, נתעלה
מענוותו; ודמותו מרחפת על פני הדורות ובאורה וחסדה תאיר
ותחמם את בני ישראל, אשר אָהב, והם גם הם אהבוהו ויאהבוהו —
מעולם ועד עולם.